

УДК 332:(332.1):(339.5)
JEL O18, R11

Х. М. Притула

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач сектору проблем транскордонного співробітництва
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього
НАН України», м. Львів
e-mail: khrystynka.prytula@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3846-2393>

**ЕФЕКТИВНІСТЬ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО
СЕРЕДОВИЩА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ**

Досліджено особливості трансформації економічного середовища прикордонних регіонів на основі аналізу змін якісних та кількісних характеристик його структурних елементів в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів. Окреслено проблеми та напрями соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів в умовах лібералізації транскордонного руху товарів та послуг, осіб, капіталів між Україною та ЄС.

Ключові слова: прикордонні регіони, структурна трансформація, економічне середовище, державна регіональна політика.

Prytula Kh. EFFICIENCY OF STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMIC ENVIRONMENT OF BORDER REGIONS

The peculiarities of the transformation of the economic environment of the border regions based on the analysis of changes in the qualitative and quantitative characteristics of its structural elements in the context of deepening of the European integration processes are investigated. The problems and directions of social and economic development of the border regions in the conditions of liberalization of the cross-border movement of goods and services, persons, capital between Ukraine and the EU are outlined. In general, monitoring the development of border areas adjacent to EU member states has shown a significant lag of their socio-economic development in comparison with the rest of the country's regions. Increasing the transparency of borders, the attractiveness of foreign labor markets and educational services are factors that intensify the processes of outflow of skilled labor and youth in the border regions of neighboring countries. At the same time, they have additional competitive advantages related to the opportunities offered by the implementation of cross-border cooperation, which is intended to become an important instrument for the implementation of the state regional policy precisely at the border areas. Proximity to markets and the coherence of the spatial development of cross-border regions with the participation of Ukrainian regions are those competitive advantages that allow attracting foreign investors to invest in the economy of the border regions. However, EU member states are not very active in investing in the territory of the border regions of Ukraine. The exception is the Republic of Poland, whose share of investments is significant in the economy of Lviv, Volyn and Transcarpathian regions. Despite territorial proximity, Romania does not consider the border areas of Ukraine as attractive in terms of investment. Accordingly, the share of Romanian investments in the economy of Ivano-Frankivsk oblast in recent years ranges from 0.2-0.3%, Chernivtsi region – 0.1%, Odesa – 4-6%. The low investment activity of investors from neighboring EU Member States (primarily Romania, Slovakia and Hungary) in increasing investment in the territory of the border regions of the country necessitates the activation of the work of local authorities, chambers of commerce and industry, etc., in establishing closer contacts, developing joint investment projects, organization of business missions, search for new forms of entrepreneurship development in the common cross-border area, coordination of activities on spatial organization of the economy adjacent territories. Despite the borderline location and available opportunities for the intensification of foreign economic activity, the economy of the border areas (with the exception of the Transcarpathian region) is less open compared to other regions of Ukraine. The analysis of foreign economic activity of the border regions allowed to reveal the changing tendencies in the use of possibilities of cross-border cooperation in the light of the deepening of European integration processes.

Keywords: border regions, structural transformation, economic environment, state regional policy.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції концентрації економічної активності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, активізації міграційних процесів та відтік за межі України кваліфікованих кадрів зумовлюють необхідність використання інтегрованого підходу до формування і реалізації державної регіональної політики, який передбачає поєднання секторальної, просторової та управлінської складових. Такий підхід закладений у Державній

стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (від 6 серпня 2014 р. № 385).

Активізація інтеграційних процесів, пов'язана із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та «тимчасовим» застосуванням Поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) з 1 січня 2016 року, прискорює входження прикордонних регіонів в європейський економічний простір. Водночас прикордонні території, які межують з більш економічно розвинутими країнами-членами ЄС та мають транспортні виходи на європейські ринки, завдяки своєму географічному

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

розташуванню володіють суттєвими конкурентними перевагами у зовнішньоекономічній діяльності, особливо в торгівлі, спільному використанні виробничої інфраструктури та енергетичних потужностей, розвитку транспортних мереж, сфери послуг, туризму тощо. При цьому таке сусідство формує і певні ризики, пов'язані з конкурентоспроможністю місцевого виробництва, транскордонною міграцією, запобіганням контрабанді, захистом природних ресурсів тощо. Фактор близькості державного кордону в умовах розширення відкритості економіки впливає на трансформацію напрямів економічної діяльності суб'єктів господарювання, формування особливого економічного середовища прикордонних територій.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями ефективності використання потенціалу розвитку прикордонних територій, їх просторового планування, розвитку прикордонної інфраструктури, перспектив розвитку сучасних форм транскордонного співробітництва займаються В. В. Борщевський, З. В. Герасимчук, В. В. Гоблик, О. І. Ілляш, С. О. Іщук, М. І. Мельник, Н. А. Мікула, А. І. Мокій, М. І. Флейчук, С. Л. Шульц та інші. Водночас більш глибокого аналізу потребують питання впливу євроінтеграційних процесів на трансформацію економічного середовища прикордонних регіонів в контексті забезпечення їх соціально-економічного розвитку.

Метою статті є вивчення особливостей структурної трансформації економічного середовища прикордонних регіонів в умовах дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Основні результати дослідження. Сукупність умов та факторів, які визначають особливості функціонування суб'єктів економічної діяльності в регіонах та впливають на купівельну спроможність та структуру споживання кінцевих споживачів, конкурентоспроможність продукції, місткість регіональних ринків товарів та послуг тощо формують економічне середовище прикордонних регіонів. В умовах лібералізації зовнішньої торгівлі

посилюються процеси структурної трансформації їх економічного середовища.

З огляду на існуючі відмінності у передумовах розвитку регіонів України сформувалися значні відмінності у рівнях їх соціально-економічного розвитку. Особливостями розвитку прикордонних областей країни є, з одного боку, їх наближеність до державного кордону, а з іншого – віддаленість від центральних регіонів країни, які на сьогодні виступають ареалами концентрації інвестиційної та економічної активності. Підвищення транспарентності кордонів, привабливості закордонних ринків праці та освітніх послуг є тими факторами, які активізують процеси відтоку кваліфікованої робочої сили та молоді у прикордонні регіони суміжних країн. Водночас, вони володіють додатковими конкурентними перевагами, пов'язаними з можливостями, які відкриваються у рамках здійснення транскордонного співробітництва, яке покликане стати важливим інструментом реалізації державної регіональної політики саме на прикордонних територіях.

Моніторинг обсягу ВРП на особу за 2000-2016 роки засвідчує про значне відставання економічного розвитку прикордонних областей порівняно з решта регіонами країни та регіонами, суміжних з ними країн-членів ЄС. Якщо у 2000 році ВРП на особу прикордонних областей був лише на 14,6% меншим від його середнього значення по Україні, то у 2010 році вже на 38%. При цьому, якщо не враховувати Одеську область, яка є економічно більш розвинутою, порівняно з рештою прикордонних областей, то у 2010 році значення цього показника по п'яти прикордонних областях було меншим на 44%, порівняно з його значенням загалом в Україні. Починаючи з 2012 року сформувалась змінна тенденція до незначного зменшення розриву у рівнях обсягу ВРП на особу прикордонних регіонів та його середнього значення по Україні (станом на 2016 рік розрив становив 33,2%). Динаміка показника ВРП на особу прикордонних областей України та України загалом наведена на рис. 1.

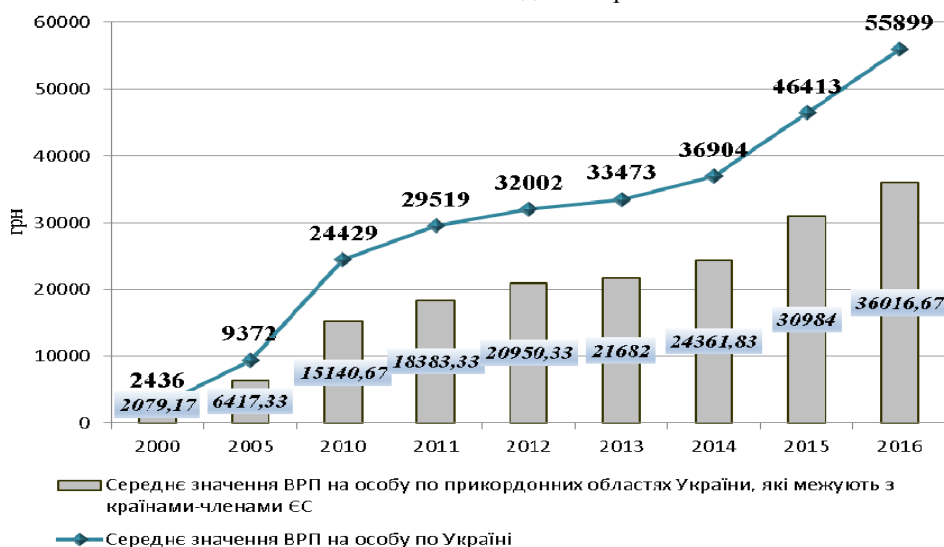

Рис. 1. ВРП на особу прикордонних областей України та України загалом

Тенденції зміни ВРП на особу у більшості роках є практично ідентичними як у прикордонних областях, так і в Україні загалом (рис. 2). Хоча у 2014 та 2015 роках зменшення ВРП на особу було меншим саме у прикордонні.

Протягом 2000-2016 років відбувалася і зміна секторальної структури ВДВ як прикордонних областей, так і України загалом (рис. 3).

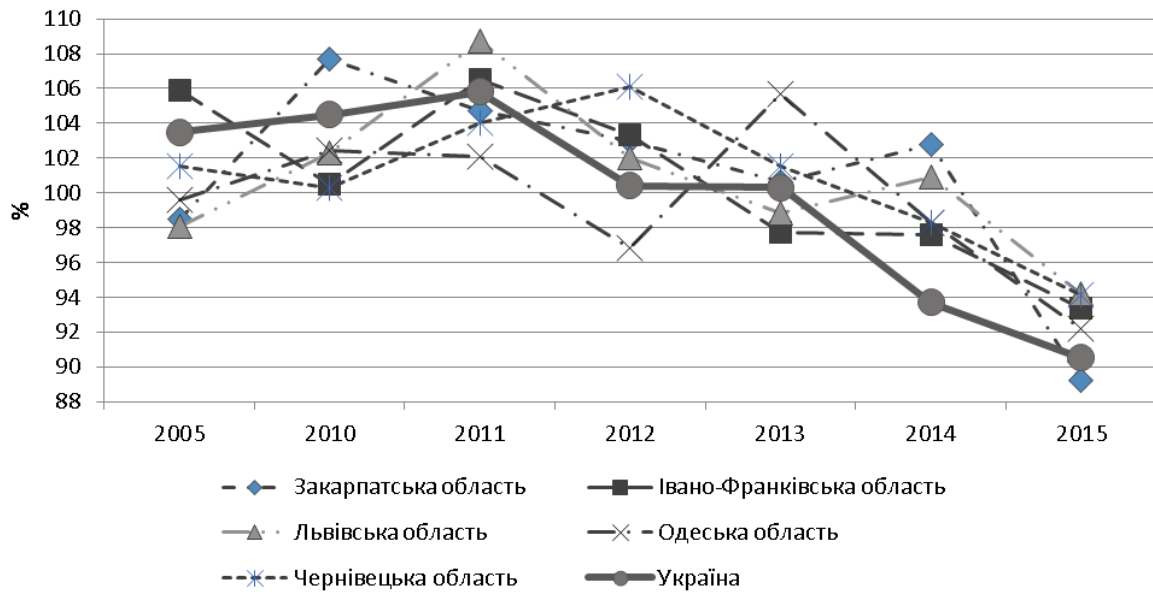

Рис. 2. Приріст ВРП на особу у прикордонних областях та Україні загалом, %

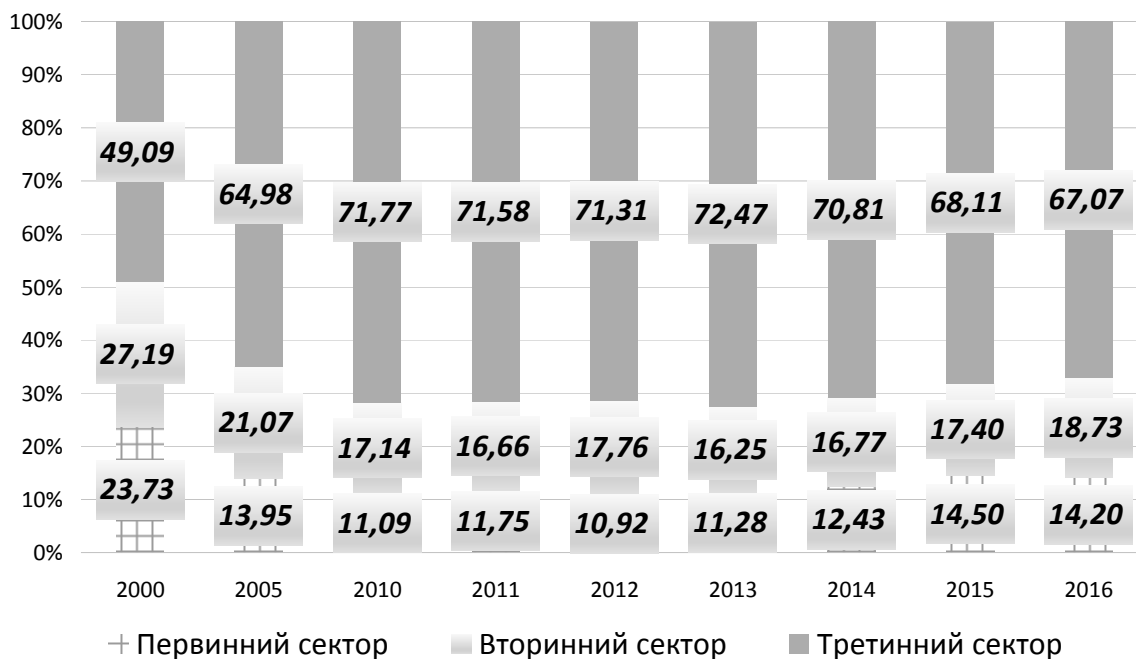

Рис. 3. Секторальна структура ВДВ прикордонних областей України

Частка сільського господарства у ВДВ прикордонних областей у 2014 році впала вдвічі порівняно з 2000 роком. Проте, якщо до 2010 року вона мала тенденцію до постійного зменшення, то починаючи з 2011 року вона варіює в межах 11-12%. Недостатній рівень розвитку промисловості, вища частка сільського населення та відповідно вища частка господарств населення у продукуванні сільськогосподарської продукції у прикордонні

зумовлюють і вагомість сільського господарства для економіки прикордонних областей.

Частка промисловості у ВДВ прикордонних областей є традиційно нижчою порівняно з країною загалом (рис. 4) і починаючи з 2010 року вона коливається в межах 16-17%. Частка областей у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 2015-2016 роках коливалася в межах 10-11%. Водночас частка сектору послуг є вищою на 10% від

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

його середнього показника по Україні. Прикордонне розташування території та надходження коштів заробітчан сприяють активному розвитку сфер будівництва, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності. Особливо швидкими темпами нарощуються обсяги виконаних будівельних робіт у Львівській області. У 2016 році обсяг виконаних будівельних робіт утричі перевищив показник 2012 року.

Переорієнтація на нові ринки збуту, зупинка багатьох промислових підприємств внаслідок ведення бойових дій на сході України зумовили зменшення частки продукції промисловості у структурі ВДВ країни. Водночас зростання світового попиту на

продовольчі товари, значна девальвація національної валюти сприяли зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки. Станом на поточний рік сектор забезпечує близько 40% валютних надходжень до країни. Починаючи з 2013 року частка сільського господарства у структурі ВДВ України зростає на 1-2%.

Порівнюючи секторальну структуру ВДВ України з країнами-членами ЄС, слід відмітити, що навіть у таких економіках як польська чи румунська, в яких частка зайнятих у сільському господарстві є вагомою (12,6 і 28,3%, відповідно), внесок первинного сектору є в 3-4 нижчим, порівняно з Україною (рис. 5).

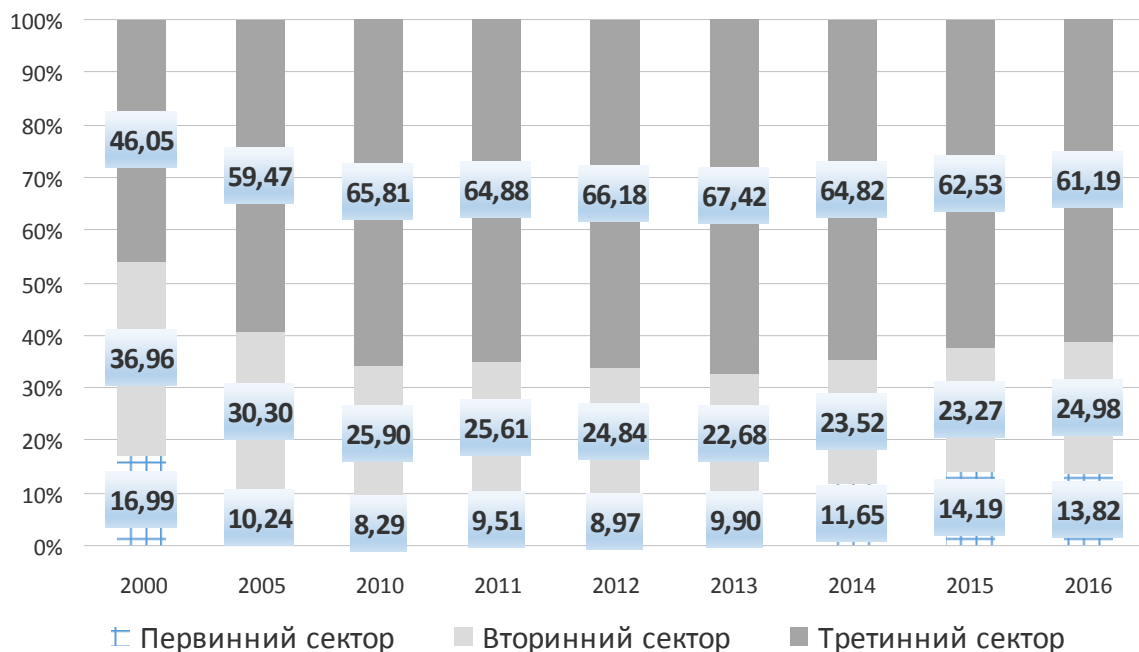

Рис. 4. Секторальна структура ВДВ України

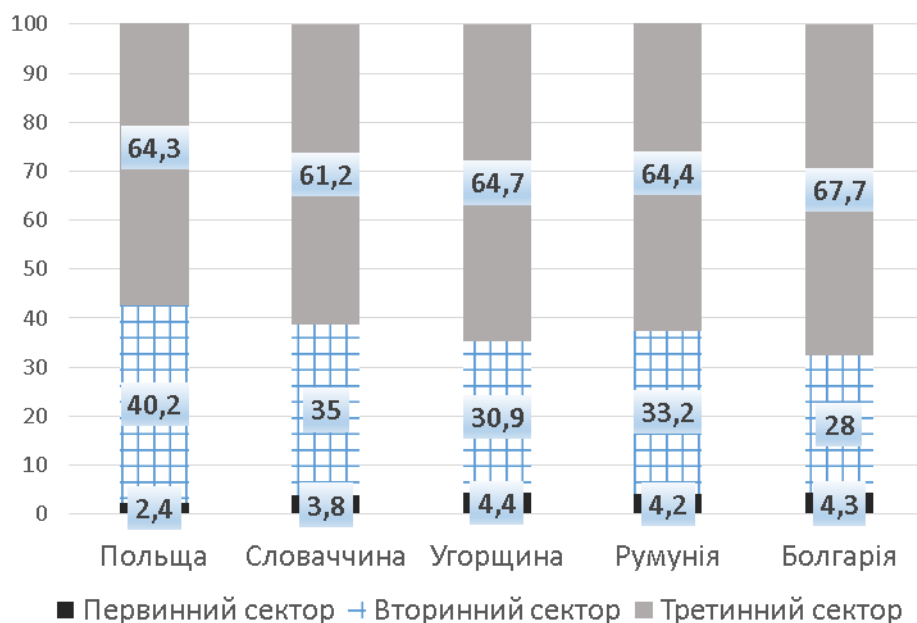

Рис. 5. Секторальна структура ВДВ окремих країн-членів ЄС у 2017 році [1].

У структурі сектору послуг прикордонних областей найвищою є частка оптової та роздрібно торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (23%); транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; інформації та телекомунікації (19,9%); освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (16,5%). Порівняно з іншими регіонами України на цих територіях динамічніше розвивається сфера будівництва (5,6%), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (20%) освіти; охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (16,5%).

Важливими індикаторами соціально-економічного розвитку світової економіки є частка інформаційних (так званий «четвертинний» сектор) та людських («п'ятинний» сектор) послуг у загальній структурі послуг. Зокрема, частка послуг «інформація та телекомунікації» у структурі послуг прикордонних областей зросла протягом 2012-2014 років з 2,8% до 4,04%. Водночас у Львівській області, яка позиціонує себе як осередок розвитку інформаційних технологій

в країні, вона складає 8-9%. В Україні на «інформації та технології» припадає близько 3,8%.

Конкурентоспроможність економіки на сьогодні визначається її інноваційністю. У 2016 році за Індексом інноваційності Україна посіла 56 місце серед 128 країн. Частка витрат на науково-дослідні роботи у частці ВВП в нашій країні склала 0,66%. У розвинутих країнах ця частка коливається в межах 2-4% [2].

Частка послуг у сфері «професійна, наукова та технічна діяльність» є низькою як у прикордонних областях, так і в Україні загалом і складає близько 2-3%. Саме включення цих регіонів у міжнародні (в т. ч. транскордонні) виробничі ланцюги сприятиме нарощенню імпорту технологій.

Часткове відкриття ринків країн-членів ЄС, починаючи з 2014 року, не дозволило регіонам України суттєво наростити обсяги експорту до цих країн: у 2015 році падіння обсягів експорту до ЄС прикордонних регіонів становило 11%, а загалом по Україні – 23%. Динаміка обсягів експорту товарів до країн-членів ЄС наведена на рис. 6.

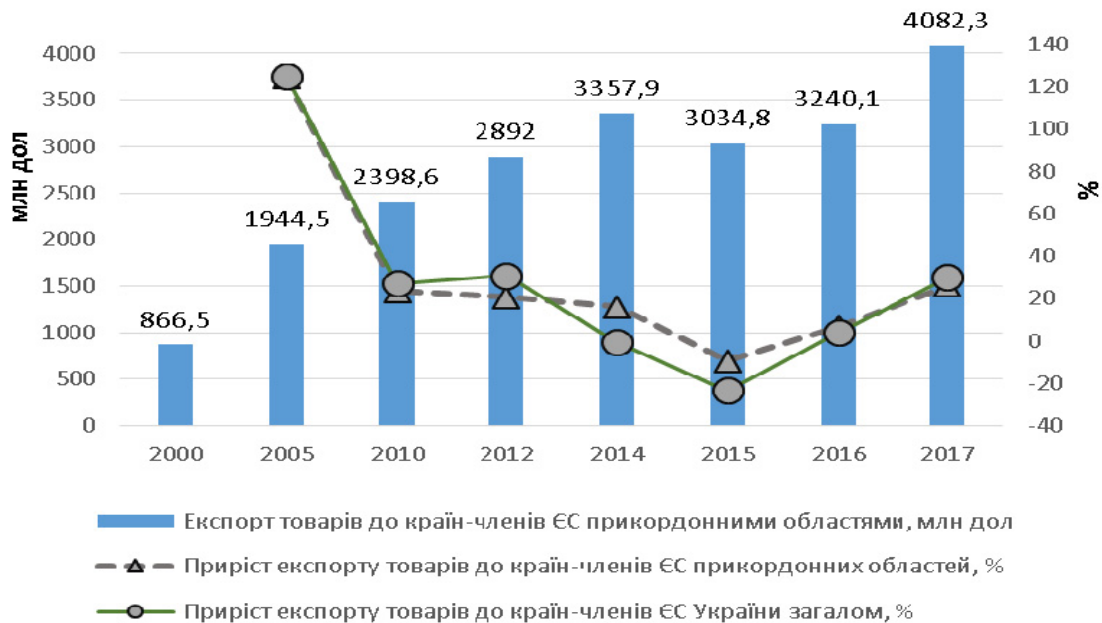

Рис. 6. Динаміка експорту товарів прикордонних областей та України загалом до країн-членів ЄС

За пріоритетністю регіонів у здійсненні експорту географічні структури експорту прикордонних регіонів та України загалом є ідентичними, проте вони різняться за величинами часток експорту у відповідні регіони світу. Експорт України в більшій мірі орієнтується на ринки Азії, країн СНД та Африки. Натомість частка експорту прикордонних регіонів до Америки у 2,5 рази перевищує частку експорту України.

Динаміка імпорту товарів прикордонних областей та України загалом до країн-членів ЄС наведена на рис. 7.

Структура зайнятості тісно корелює з структурою виробництва у прикордонних областях країни. Протягом 2000-2015 років зберігається тенденція до

поступового зменшення часток первинного та вторинного секторів у загальній структурі зайнятості (див. рис. 8). При цьому частка зайнятих у первинному секторі вдвічі перевищує частку зайнятих у вторинному секторі.

Водночас, в Україні секторальна структура зайнятості вирізняється нижчою часткою зайнятих у первинному секторі та вищою часткою зайнятих у вторинному секторі (рис. 9). Частка зайнятих у третинному секторі у прикордонних регіонах є незначно вищою, порівняно з Україною загалом.

Протягом 2014-2016 рр. прикордонні області не сповна скористалися новими можливостями, які відкрилися у зв'язку зі створенням ПВЗТВ та поступовою адаптацією інституційно-правового

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

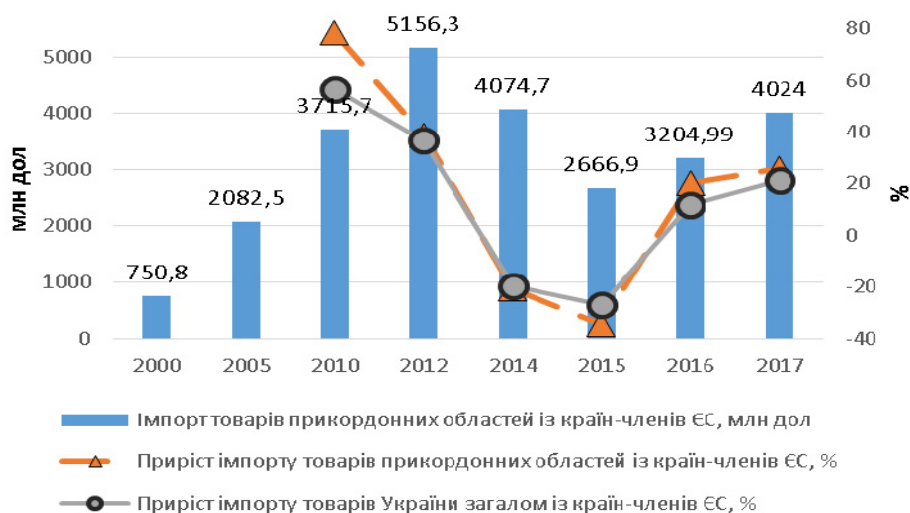

Рис. 7. Динаміка імпорту товарів прикордонних областей та України загалом з країн-членів ЄС

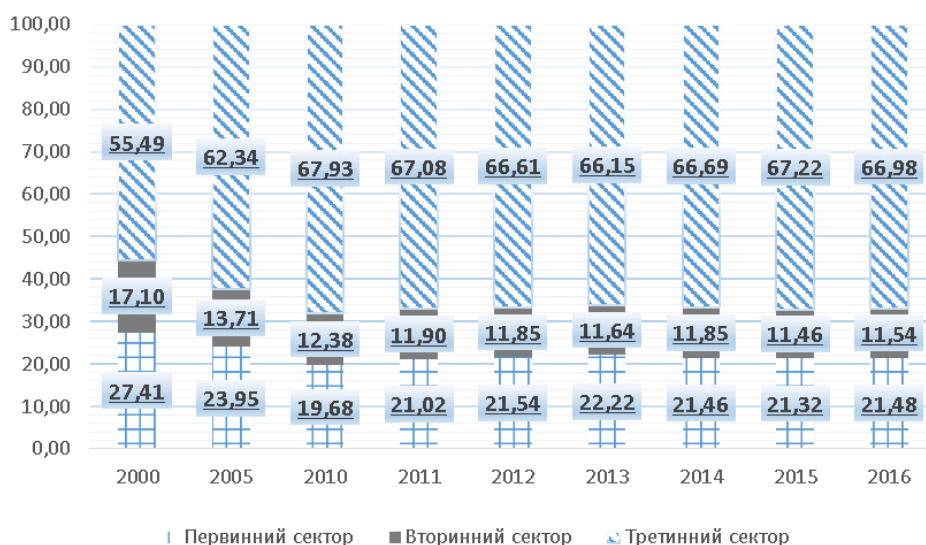

Рис. 8. Секторальна структура зайнятості у прикордонних областях, %

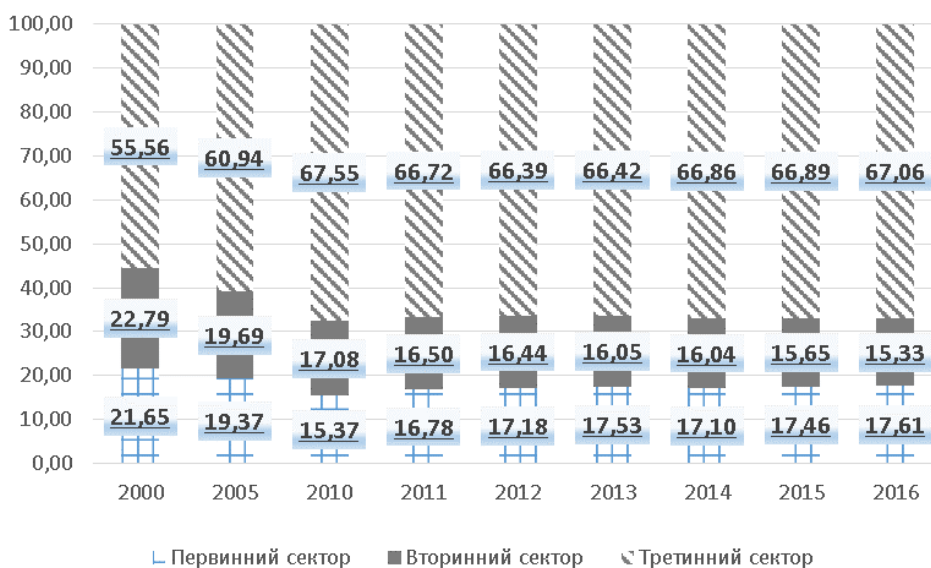

Рис. 9. Секторальна структура зайнятості в Україні, %

середовища країни до норм та правил ЄС. Не використовують вони в повній мірі і потенціал

трансграничного співробітництва, який дозволяє пришвидшити євроінтеграційні процеси в Україні та її

регіонах та активізувати внутрішні резерви соціально-економічного розвитку прикордонних областей.

Соціально-економічний розвиток прикордонних регіонів супроводжується тенденціями посилення інтенсивності перетину державного кордону з країнами-членами ЄС громадянами України, пов'язаними в основному із закупівлями товарів на території сусідніх країн, що значно знижує рівень реалізації інвестиційного потенціалу прикордонних регіонів. Водночас високою залишається і частка тінювого сектору в економіці цих регіонів, функціонування якого тісно пов'язано із здійсненням прикордонної торгівлі.

Загалом, моніторинг розвитку прикордонних областей, суміжних з країнами-членами ЄС, засвідчив про значне відставання їх соціально-економічного розвитку порівняно з рештою регіонів країни. Незважаючи на прикордонне розташування та наявні можливості щодо активізації зовнішньоекономічної діяльності, економіка прикордонних областей (за винятком Закарпатської області) є менш відкритою порівняно з іншими регіонами України. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності прикордонних регіонів дозволив виявити змінні тенденції щодо використання можливостей транскордонного співробітництва у світлі поглиблення євроінтеграційних процесів.

Близькість до ринків збуту та взаємоузгодженість просторового розвитку транскордонних регіонів за участі областей України є тими конкурентними перевагами, які дозволяють залучати іноземних інвесторів до здійснення інвестицій в економіку прикордонних регіонів. Проте країни-члени ЄС є не надто активними у здійсненні інвестицій на території прикордонних областей України. Винятком є Республіка Польща, частка інвестицій якої є вагомою в економіці Львівської, Волинської та Закарпатської областей. Попри територіальну близькість, Румунія не розглядає прикордонні території України як привабливі з точки зору здійснення інвестицій. Відповідно частка румунських інвестицій в економіці Івано-Франківської області протягом останніх років коливається в межах 0,2-0,3%, Чернівецької області – 0,1%, Одеської – 4-6% [3].

Водночас розвиток мережі торгово-логістичних центрів у прикордонні сприятиме забезпеченню представлення широкого асортименту якісної продукції переважно місцевого виробництва (зокрема, алкогольну та тютюнову продукції, кондитерські вироби, кава, безалкогольні напої тощо). Діяльність таких центрів сприятиме розширенню місткості внутрішнього ринку та зорієнтована в першу чергу на просування, популяризацію та реалізацію товарів місцевого виробництва. Будівництво таких центрів доцільно поєднувати з будівництвом АЗС та розбудовою рекреаційної інфраструктури, організацією туристичних маршрутів, у тому числі транскордонних, що створить умови для поїздки мешканців прикордоння сусідніх країн на більш тривалий час, понад один день.

Також перспективною є активізація роботи з налагодження у прикордонні власного виробництва з

переробки сільськогосподарської сировини, будівельних матеріалів, фармацевтичних препаратів, сільськогосподарської техніки (збір і проектування), комплектуючих для машинобудування, залучення енергоефективних технологій (котли на твердому паливі; сонячні батареї тощо), що сприятиме частковій переорієнтації частини мешканців прикордоння на здійснення закупівель на прикордонних територіях України. Виробництво можна започатковувати на основі налагодження технологічних ланцюжків (експортоорієнтовані підприємства, спільні підприємства (СП) та інші структури міжсекторних мережних взаємодій); створення нових форм транскордонного співробітництва.

Висновки. Необхідними є і диверсифікація та активізація зовнішньоекономічної діяльності прикордонних регіонів з усіма сусідніми країнами-членами ЄС. Насамперед, це стосується Закарпатської області, яка найбільше реалізовує свій експортний потенціал на території Угорщини, водночас, значно менше взаємодіє з Польщею, Словаччиною та Румунією. Незацікавленість інвесторів із суміжних з Україною країн-членів ЄС (у першу чергу Румунії, Словаччини та Угорщини) у нарощенні обсягів інвестицій на території прикордонних областей країни зумовлює необхідність активізації роботи місцевих органів влади, торгово-промислових палат тощо у налагодженні тісніших контактів, розробки спільних інвестиційних проектів, в організації бізнес-місій, пошуку нових форм розвитку підприємництва у спільному транскордонному просторі, узгодження дій щодо просторової організації економіки суміжних територій.

Список використаних джерел

1. The World Factbook. Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>
2. The global Innovation Index. 2016. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2016-report#>
3. Кравців В. С. (ред.). *Розвиток транскордонного співробітництва 2017: науково-аналітична доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»*. Львів, 2017. 89 с.

References

1. The World Factbook. Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>
2. The global Innovation Index (2016). Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2016-report#>
3. Kravtsiv V. S. (Ed.). (2017). *Rozvytok transkordonnoho spivrobotnytstva [The development of cross-border cooperation]* (Scientific and analytical report). Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Надійшло 10.01.2018 р.